

**QO‘QON UNIVERSITETI
XABARNOMASI**

ILMIY-ELEKTRON JURNALI
5-SON

**KOKAND UNIVERSITY
HERALD** | **2022**
VOLUME №5

**QO‘QON
UNIVERSITETI
XABARNOMASI
5-SON**

**KOKAND
UNIVERSITY
HERALD
VOLUME 5**

**ВЕСТНИК
КОКАНДСКОГО
УНИВЕРСИТЕТ
ВЫПУСК 5**

5/2022

QO'QON UNIVERSITETI

XABARNOMASI

Ilmiy-elektron jurnali

Tahrir kengashi raisi:

G'.E.Zaxidov

Bosh muharrir:

Sh.R.Ruziyev

Tahrir kengashi mas'ul kotibi:

A.A.Yusupov

Tahririyat hay'ati:

1. I.f.d., prof., S. G'ulomov (O'z.R. Fanlar Akademiyasi)
2. DSc., prof., Sh. I. Mustafakulov
3. DSc., Mark Rozenbaum (AQSH)
4. PhD., I. Bobojonov (IAMO, Germaniya)
5. PhD., N. Djanibekov (IAMO, Germaniya)
6. PhD., K. Akramov (IFPRI, AQSH)
7. PhD., N. Yusupov (Woosong University, J.Koreya)
8. DSc., D. Xosilova (University of Wyoming, AQSH)
9. I.f.d., prof., B. Salimov (TDIU)
10. I.f.d., prof., K. Axmedjanov (KIUT)
11. I.f.d., prof., N. Maxmudov (TDIU)
12. PhD., Sh. Aktamov (Singapur universiteti)
13. I.f.d., prof., U. Gafurov (TDIU)
14. I.f.d., prof., X. Qurbonov (TDIU)
15. F.f.n., dotsent D. Xodjayeva (QDPI)
16. I.f.n., dotsent, N. Urmonov (TDIU)
17. F.f.d., prof., Sh. Shaxobidinova (ADU)
18. F.f.d., prof., M. Umarxodjayev (ADU)
19. I.f.n., dotsent, J. Qambarov (FarPI)
20. PhD, dotsent, D. Rustamov (ADU)
21. I.f.n., dotsent, A. Islamov (Qo'qon universiteti)
22. PhD., M.Najmiddinov (Qo'qon universiteti)

Qo'qon universiteti xabarnomasi

("Вестник Кокандского университета – Kokand University Herald") ilmiy-elektron jurnali Qo'qon universiteti Kengashining qaroriga asosan tashkil etilib, 2020-yil 10- oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №1138 raqami bilan ro'yxatidan o'tkazilgan, shuningdek davlatlararo standartlar talabi asosida O'zbekiston Milliy kutubxonasidan jurnal uchun 2181-1695 ISSN-raqami olingan.

© "Kokand University" – 2022

Tahririyat manzili:

150100, Farg'ona viloyati, Qo'qon shahri, Turkiston ko'chasi, 28 a-uy, 1-xonadon

Mundarija:/Outline:

Iqtisodiyot / Economy			
1.	I. Foziljonov	Modern methods for forecasting cash flows	3-6
2.	D. Nuritdinova	Management of processes of implementation of state interactive services through information technologies	7-9
3.	Tsoy Marina.	The role of gender equality in poverty reduction and decent job creation - world experience and practice of Uzbekistan	10-13
4.	B. Turanboyev B. Rajabboyev	Puzzles involving the stock market, inflation and the predictability of stock market returns	14-17
5.	A. Bakirbekova	К вопросу об управлении человеческими ресурсами в международных компаниях	18-25
6.	J. Kambarov	Yangi sanoat inqilobini risk boshqaruviga ta'siri masalalari	26-29
7.	F. Mulyadinov	Sanoat korxonalari va biznes faoliyatida integratsion axborot tizimlari	30-35
8.	M. Diyarova	Qurilish sohasida kichik biznes sub'yektlarining innovasion faoliyati va uni tashkil etishning asosiy tamoyillari	36-39
9.	R. Toxirov	Tadbirkorlik subyektlari samaradorligini baholashning uslubiy yondashuvlari	40-43
10.	M. Boltayeva, A. Suyunov	Mamlakat iqtisodiyotida turizmni rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati	44-46
11.	O. Ahmadjonov	O'zbekistonda islomiy moliya tizimini qo'llash istiqbollari	47-51
12.	M. Tojiyeva	Biznesni rivojlantirish samaradorligi hamda uni baxolashning uslubiy yondashuvlari	52-58
Pedagogika / Pedagogy			
13.	K. Kaziyev, Sh. Bisenova, F. Khamidullayev	Reflection as a quality for effective professional activities and self-development	59-63
14.	G. Umirova	Iqtisodiyotimizni rivojlantirishda innovatsiyalarning tutgan o'rni va roli	64-66
15.	F. Berdibekova	Akmeologik yondashuv asosida o'qituvchilarning kasbiy mahoratini rivojlantirish	67-70
16.	M. Salayeva M. Djumabaeva	Bo'lajak pedagoglarni kasbiy tayyorlash jarayonida kreativ faoliyatini rivojlantirish	71-74
17.	B. Ergasheva	Kompetensiyaviy yondashuv asosida bo'lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash texnologiyasi pedagogik muammo sifatida	75-77
18.	M. Baqoyeva	Maktabgacha katta yoshdagi tarbiyalanuvchilarda bilishga qiziqishni rivojlantirish texnologiyasi	78-81
19.	L. Axmadaliyev	Qayyumiy" asaridagi №3-16-fiqralarning tazkira qo'lyozma va nashri o'rtasidagi matnii-qiyosiy tadqiqi	82-88
20.	S. Muxabbat	O'zbek pedagogikasi tarixini davrlashtirishning nazariy asoslarini takomillashtirish tarixiy-pedagogik zarurat sifatida	89-92
21.	A. Tangriyev	Yosh dzyudochilarda tezkor-kuch qobiliyatining samaradorligini oshirish	93-95
Fizika / Physics			
22.	G. Nafasova	Bo'lajak fizika o'qituvchilarida mantiqiy kompetentligini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari	96-97
23.	G'. Nafasov D. Abduraimov	Transversal izotrop jism uchun ikki o'lchovli termoelastik bog'liq masalani sonli modellashtirish va uning dasturiy ta'minoti	98-103
Lingvistika / Linguistics			
24.	M. Xolova O. Lolayeva	Lingvistikada orfografik tamoyillar va tahlillar	104-106

BIZNESNI RIVOJLANTIRISH SAMARADORLIGI HAMDA UNI BAXOLASHNING USLUBIY YONDASHUVLARI

M.M. Tojiyeva

Qo'qon Universiteti o'qituvchisi, muhabbatxontojiyeva11@gmail.com

MAQOLA HAQIDA	ANNOTATSIYA
<p>Qabul qilindi: 24-dekabr 2022-yil Tasdiqlandi: 26-dekabr 2022-yil Jurnal soni: 5 Maqola raqami: 12 DOI: https://doi.org/10.54613/ku.v5i5.216</p>	<p>Ushbu maqolada kichik biznesni rivojlantirish samaradorligi, hududlarda kichik biznesni rivojlantirish masalalari, kichik biznes samaradorligini baholash masalalariga turli olimlarning yondashuvlari ko'rib chiqilgan. Hozirda O'zbekistonda kichik biznesning xolati, 2012-2022 yillarda mamlakatimizda kichik biznesning rivojlanish darajalari statistikasi keltirilgan, shuningdek, kichik biznesni rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omillar keltirilgan. Viloyat iqtisodiyotida kichik biznes samaradorligini baholash tamoyillari berilgan. Kichik biznesni rivojlanish samaradorligini baholashga turli olimlarning yondashuvlari ko'rib, tahlil qilib chiqilgan va muallif tomonidan shaxsiy xulosalar berilgan.</p>
<p>KALIT SO'ZLAR/ Ключевые слова/ Keywords samaradorlik, ijtimoiy biznes, kichik biznes, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, metodologiya, ko'rsatkichlar, tamoyil.</p>	

Kirish. Iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida kichik biznes iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan boshqaruvning eng muhim omillaridan biri bo'lib qolmoqda. Kichik biznesning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi darajasini aniqlash iqtisodiyotning ushbu sohasini izchil rivojlantirish omillari va shart-sharoitlar birligida ko'rib chiqilishi hamda kichik biznesning aholi hayot sifatini o'zgartirishga ta'sir darajasini tavsiflashi kerak.

Hozirgi kunlarda mamlakatimiz iqtisodiyotida ijtimoiy biznes tushunchasi faol shakllana boshladi. Xorijiy mamlakatlari tajribasidan kelib chiqib, tadbirkorlik tuzilmalari va ijtimoiy soha o'rtasidagi o'zaro munosabatlar ijtimoiy biznes deb atalib kelinmoqda.

Ijtimoiy biznesni rivojlantirishning muhim sharti axborot bilan ta'minlashdir. Ijtimoiy biznes haqida kam odam biladi, uning

muvaffaqiyatli rivojlanishi davlat organlari tomonidan axborot yordamini yaxshilashni talab qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Kichik biznes samaradorligi bo'yicha ilmiy adabiyotlarni ko'rib chiqish uni baholashda mavjud uslubiy yondashuvlarning keng turini taqdim etadi. Biroq, bu vazifani osonlashtirmaydi. Asosiy muammo - ko'plab turli tadbirkorlik sub'ektlarini o'z ichiga olgan hududning ijtimoiy-iqtisodiy quyi tizimi sifatida kichik biznesni kompleks o'rganishni qo'rib chiqish zarur. Kichik biznesning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini aniqlashning asosiy maqsadi kichik biznesning hayotiyligini baholash, ularning aholi hayot sifatiga ta'siri darajasini tavsiflash va iqtisodiyotning o'rganilayotgan sohasining rivojlanish darajasini aniqlashdir. Kichik biznesning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini baholash vositalaridan foydalanishning asosiy bosqichlarini ajratib ko'rsatish zarur shu asnoda ularni 1-jadvalda keltirib o'tamiz.

1-jadval

Kichik biznesning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini baholash

Bosqich nomi	Bosqich tarkibi	
1. Tayyorgarlik	1.1	Baholash maqsadini aniqlash
	1.2	Tadqiqot ustuvorliklarini belgilash
	1.3	Kichik biznes faoliyati samaradorligini baholash bosqichlarini ishlab chiqish
	1.4	Kichik biznesning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini baholash mezonlarini aniqlash.
	1.5	Baholash usullari va usullarini tanlash
	1.6	Baholash uchun ma'lumotlarni yig'ish va dastlabki tahlil qilish hamda qayta ishlash
2. Asosiy	2.1	Kichik biznes rivojlanishiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni baholash va tahlil qilish
	2.2	Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash infratuzilmasini baholash
	2.3	Kichik biznes holatini tavsiflovchi asosiy ko'rsatkichlarni o'rganish
	2.4	Kichik biznesning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlarini hisoblash va tahlil qilish
	2.5	Kichik biznes samaradorligining integral ko'rsatkichini hisoblash va kichik biznesning rivojlanish darajasini baholash.
3. Nihoya	3.1	Kichik biznesning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini baholash natijalarini umumlashtirish.
	3.2	Kichik biznesni tashqi sharoitlarga moslashtirish uchun mavjud kamchiliklarni bartaraf etish va mavjud sharoitlardan foydalanish mexanizmini ishlab chiqish.

Biznes tuzilmalari samaradorligini baholashning uslubiy asoslari iqtisodiy tahlil nazariyasida belgilab berilgan va ular G.V. Savitskaya, A.D. Sheremet, I.T. Abdulkarimov kabi mashhur olimlarning ishlarida ko'rib

chiqilgan. Mahalliy adabiyotlarda ko'plab mualliflar 1-rasmda sxematik tarzda keltirilgan iqtisodiy samaradorlikni baholash tamoyillari va usullarining turli xil variantlaridan foydalanishgan.

1-rasm.

Viloyat iqtisodiyotida kichik biznes samaradorligini baholash tamoyillari⁴⁹

Tizimlilik tamoyili tahlil qilinayotgan barcha jarayonlar va hodisalar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, o'rganilayotgan yagona tizimni ifodalaydi.

Murakkablik tamoyili o'zaro bog'liq ob'ektlarni har tomonlama o'rganishni belgilaydi.

Ishonchlilik tamoyili o'rganilayotgan jarayonlar va hodisalar to'g'risida asoslangan va tasdiqlangan ma'lumotlarning mavjudligini nazarda tutadi.

Adolat tamoyili o'rganilayotgan jarayon va hodisalarning ob'ektiv ko'rsatkichlari va ular asosida tuzilgan xulosalar mavjudligini nazarda tutadi.

Mezonlilik tamoyili ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni baholashning ilmiy yondashuvlari va usullarini ishlab chiqishdir.

O'rganilayotgan iqtisodiy jarayon va hodisalar bo'yicha dolzarb ma'lumotlarni taqdim etishning dolzarbligi tamoyili.

Ko'rinish prinsipi o'rganilayotgan jarayon va hodisalarning barcha tomonlarini har tomonlama qamrab olishni nazarda tutadi.

Tadbirkorlik faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini baholashda ushbu tamoyillarni qo'llash bir qator uslubiy yondashuvlarda o'z ifodasini topgan.

I.T. Abdulkarimov va N.V. Ten⁵⁰ tomonidan ishlab chiqilgan moliyaviy faoliyat samaradorligini baholash metodikasi uning mezoni eng kam investitsiyalar bilan eng yaxshi moliyaviy natijalarga erishish ekanligini ko'rsatadi. Bunga esa mablag'larni ishlab chiqarishga qo'yilgan, qo'llaniladigan kapitalning samaradorligini oshirish orqali erishish mumkin (2-3-jadvallar).

Ushbu metodologiyada xo'jalik yurituvchi subektlar faoliyati samaradorligini baholashning umumiy iqtisodiy ko'rsatkichlarigagina emas, balki ishlab chiqarishning asosiy omillariga, jumladan, asosiy fondlar, aylanma mablag'lar, mehnat resurslari va investitsiya faoliyatiga ham tegishli e'tibor berilgan. Shunday qilib, tahlil qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarga ega bo'lgan kichik biznesning samaradorligini har tomonlama baholash amalga oshiriladi.

2-jadval.

Kichik biznes samaradorligi ko'rsatkichlarini hisoblash

Ko'rsatkichlar	Iqtisodiy xususiyatlari	Hisoblash formulalari
Mezon - "iqtisodga qo'yilgan mablag'lar(kapital) va ishlab chiqarish xarajatlari bo'yicha eng katta moliyaviy natijalarga erishish"		
1. Kapitalning samaradorligi (ROA)	Investitsiya qilingan va foydalanilgan iqtisodiy aktivlarning 1 so'miga to'g'ri keladigan foyda	$C_{kap} = \frac{F \times 100}{KAP_{aktiv}}$
2. O'z kapitalining samaradorligi (ROE)	Investitsiya qilingan o'z mablag'larining 1 so'miga to'g'ri keladigan sof foyda	$C_{o'z.kap} = \frac{SF \times 100}{O'z.Kap}$
3. Sotishning samaradorligi	Oddiy faoliyatdan olingan foydaning ulushi sotilgan mahsulotning 1 so'miga to'g'ri keladi	$C_{sot} = \frac{F_{od.fao} \times 100}{\sum Sotish}$
4. Xarajatning samaradorligi	Ishlab chiqarish xarajatlarning 1 so'miga to'g'ri keladigan sof foyda	$C_{xar} = \frac{SF \times 100}{\sum Xar}$

⁴⁹ G.V. Savitskaya, A.D. Sheremet, I.T. Abdulkarimov larning nazariyalari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

⁵⁰ I.T. Abdulkarimov va N.V. Ten Эффе́ктивность и финансовые результаты хозяйственной деятельности предприятия: критерии и показатели, их характеризующие, методика оценки и анализа // Социально-экономические явления и процессы. 2011. №5-6. С. 11-21.

Kichik biznesning samaradorligini baholashning xususiy ko'rsatkichlari (asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi)

Ko'rsatkichlar	Iqtisodiy xususiyatlar	Hisoblash formulalari
Mezon - "asosiy vositalarga qo'yilgan mablag'larni qaytarish"		
1. Kapital unumdorligi	Investitsiya qilingan asosiy vositalarning 1 so'miga ishlab chiqarilgan va sotilgan mahsulotlar	$KU_{as.vos} = \frac{Sotuv}{Asosiy_{vos}}$
2. Asosiy vositalar samaradorligi	Investitsiya qilingan asosiy vositalarning 1 so'miga tegishli sof foyda	$C_{as.vos} = \frac{SF \times 100}{Asosiy_{vos}}$
3. Asosiy vositalarning qaytarilishi	Asosiy vositalarga qo'yilgan mablag'lar qaytariladigan yillar soni	$Qay_{as.vos} = \frac{Asosiy_{vos}}{SF}$

Mavjud baholash vositalari orasida G.V. Savitskaya⁵¹ tomonidan taklif qilingan biznes tuzilmalari samaradorligini tahlil qilish metodologiyasiga e'tibor qaratish lozim(4-5-6-jadvallar).

Kichik biznesning samaradorligini baholashning xususiy ko'rsatkichlari (aylanma mablag'larning samaradorligi)

Ko'rsatkichlar	Iqtisodiy xususiyatlari	Hisoblash formulalari
Mezon - "aylanma mablag'larning aylanmasini tezlashtirish, aylanma mablag'lar hajmini saqlab qolgan holda eng katta ishlab chiqarish va moliyaviy natijalarga erishish"		
1. Aylanma mablag'larning aylanmasi, kunlarda	Aylanma mablag'larning kunlarda bir aylanmasi	$Ay.M_{ay} = \frac{Ay.mab \times 365}{Sotuv}$
2. Aylanma mablag'larning aylanish nisbati	Yiliga aylanma mablag'larning miqdori	$Miq_{ay} = \frac{Sotuv}{Ay.mab}$
3. Aylanma mablag'larning samaradorligi	Investitsiya qilingan aylanma mablag'larning 1 so'mi uchun sof foyda miqdori	$C_{ay.m} = \frac{SF \times 100}{Ay.mab}$

Kichik biznesning samaradorligini baholashning alohida ko'rsatkichlari (mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi)

Ko'rsatkichlar	Iqtisodiy xususiyatlari	Hisoblash formulalari
Mezon - "ish haqi fondini tejagan holda ishlab chiqarish hajmini vaqt birligiga bitta xodimga oshirish"		
1. Mehnat unumdorligi	Vaqt birligi uchun bitta ishchi tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot	$M_{un} = \frac{M_{ish.ch}}{Ishchi}$
2. Ish haqi fondining samaradorligi	Ish haqi fondining 1 so'miga to'g'ri keladigan foyda ulushi	$C_{i.h.f} = \frac{SF \times 100}{IHF}$
3. Ish haqiga sarflangan xarajatlar darajasi	Sotilgan mahsulotning 1 so'miga mehnat xarajatlari	$D_{i.h.f} = \frac{IHF \times 100}{Sotuv}$
4. Mehnat unumdorligining o'sishi va o'rta ish haqi koeffitsienti	Mehnat unumdorligining o'sish sur'atlarining ishchilarning o'rtacha ish haqiga nisbati	$K_{m.u/i.h} = \frac{\Delta M.U_n}{\overline{IH}}$

⁵¹ Савицкая Г.В. Анализ эффективности деятельности предприятия: Методологические аспекты. М.: ООО «Новое знание», 2003. 159 с.

Kichik biznes faoliyati samaradorligini baholashning qisman ko'rsatkichlari (investitsiya faoliyati samaradorligi)

Ko'rsatkichlar	Iqtisodiy xususiyatlari	Hisoblash formulalari
Mezon - "investitsiyalar rentabelligi darajasini oshirish"		
1. Sotib olingan aksiyalar bo'yicha daromadlik koeffitsienti	Sotib olingan aksiyalarning daromadlilik darajasi, ya'ni sotib olingan aksiyalarning 1 so'miga tegishli daromad	$K_{dar/aks} = \frac{D_{to1}}{Aks_{teg.dar}}$
2. Berilgan kreditlar va zayomlarning rentabellik koeffitsienti	Berilgan kreditlar va zayomlarning 1 so'miga tegishli daromadi	$K_{dar.z.aks} = \frac{\sum F_{to1}}{\sum Z.Aks_{ber}}$
3. Investitsiyalarning daromadlilik koeffitsienti	O'tkazilgan investitsiyalarning 1 so'miga tegishli bo'lgan daromad, investitsiyalarning daromadlilik darajasi	$K_{dar/inv} = \frac{\sum Ol_{inv}}{\sum Inv.}$

G.V. Savitskaya kichik biznesning iqtisodiy ko'rsatkichlari samaradorligini nisbiy jihatdan tahlil qilishning uslubiy yondashuvini taklif qiladi. An'anaviy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda (kapital unumdorligi, kapital zichligi, mablag'larning rentabelligi) quyidagilar ham hisoblab chiqiladi:

- 1) ishlab chiqarish o'sishining bir so'miga aniq kapital qo'yilmalar;
- 2) asosiy vositalarning nisbatan tejalishi

$$(AB_0 - AB_1) \times J_{MC}$$

bu yerda AB_0 , AB_1 - mos ravishda, asosiy va hisobot yillaridagi asosiy vositalarning o'rtacha yillik qiymati, ming so'm;

J_{MC} - mahsulot sotish hajmi indeksi.

Kichik biznesning iqtisodiy samaradorligini aks ettiruvchi manbalarni moliyaviy ko'rsatkichlar asosida tahlil qilib, xorijiy olimlar tomonidan bu mavzu yetarli darajada yoritilgan degan xulosaga keldik. Shu bilan birga, biz hal etilmagan muammolarni qayd etamiz. Bular: 1 - kichik biznes sub'ektlari faoliyatining ijtimoiy natijalarini hisobga olish uslubiyatining yo'qligi; 2 - ularning tashqi muhitdagi o'zgarishlarga ta'sir qilish darajasi.

Ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni baholashning Ye.I. Yuvenen tomonidan taklif etilgan metodologiyasi ko'proq universal bo'lib, ijtimoiy va iqtisodiy samaradorlikning integral ko'rsatkichini o'z ichiga oladi. Bu yerda ko'rsatkichlar vazn koeffitsientlari yordamida, ular orasidagi kovariatsiyaga bog'liqlikni hisobga olgan holda hisoblanadi. Tadqiqotda qo'llaniladigan kompleks yondashuv iqtisodiy tizimlarning turli tomonlardan va sohalaridagi faoliyatini hisobga olish imkonini beradi, bu esa mintaqaning kichik biznes kabi turli xil, ko'p funktsiyali quyi tizimlarini baholash va tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Shuningdek, uning metodologiyasi ichki turizm sohasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlarini o'z ichiga olgan bo'lib, hududning turizm kompleksining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini aks ettiradi. Iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari ichki turizm sohasidagi korxonalarining o'z resurslari: tabiiy, moddiy-texnika, kadrlar, moliyaviy, shuningdek, mintaqaning iqtisodiy ko'rsatkichlariga qo'shgan hissasini qo'llash orqali faoliyatning natijasini aks ettiradi.

Metodologiya. Ijtimoiy samaradorlik ko'rsatkichlari ichki turizmning mintaqaholisining bandlik darajasiga, aholining rekreatsion ehtiyojlarini qondirishga va shunga mos ravishda ularning hayot sifatini yaxshilashga, hududning ijtimoiy-madaniy rivojlanishiga ta'sir darajasini aks ettiradi.

Metodologiya quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- statistik ma'lumotlardan foydalangan holda hisoblash imkoniyati, xolislik tamoyillariga mos keladigan ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarini ishlab chiqish;
- ijtimoiy va iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarini guruhlash;
- statistik ma'lumotlarni yig'ish va birlamchi qayta ishlash;

- integral ko'rsatkichning ishlash ko'rsatkichlarini hisoblash;
- ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikning integral ko'rsatkichining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini qiyosiy baholash. Iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlikning integral ko'rsatkichlari quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$y_t = \sum_{i=1}^n a_i k_{ti}$$

bu yerda $t=1$ yoki $t=2$, y_1 iqtisodiy samaradorlikning integral ko'rsatkichi,

y_2 - ijtimoiy samaradorlikning integral ko'rsatkichi,

k_{ti} - t qismdan i - normalashtirilgan ko'rsatkichi,

a_i - t qismdan i - indikator integral indikatorga kiritilgan vazn,

n - t- qismning ko'rsatkichlari soni.

Ko'rsatkichlar orasidagi a_i og'irlik koeffitsientlarini aniqlash uchun juft korrelyatsiya usuli qo'llaniladi. Agar r_{ij} i- va j- ko'rsatkichlar orasidagi juft korrelyatsiya koeffitsienti bo'lsa, u holda og'irliklar quyidagi formula bilan aniqlanadi:

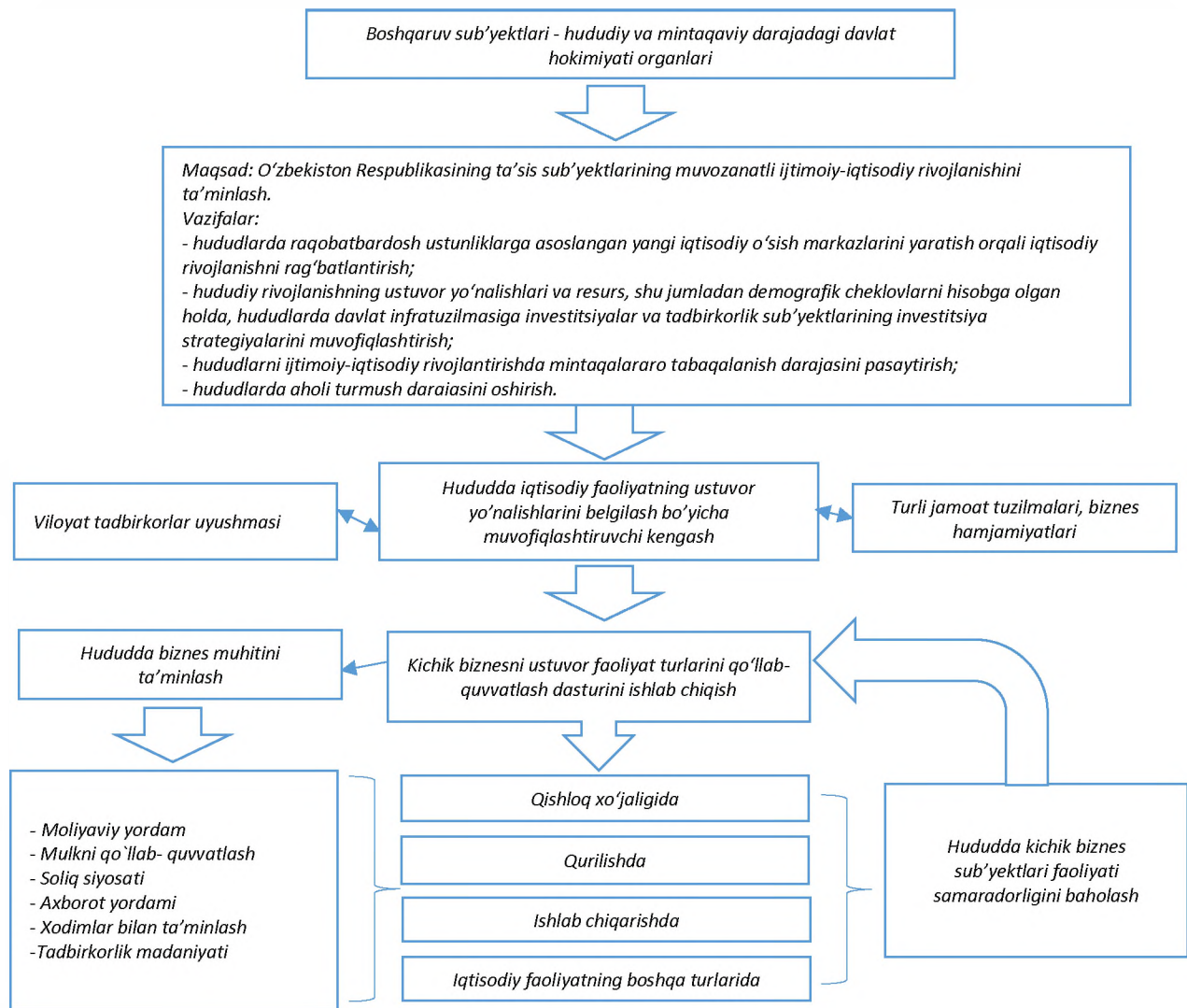
$$a_i = \frac{\sum_{j=1}^n r_{ij}}{\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n r_{ij}}$$

Ushbu metodologiyani qo'llash tadbirkorlik tuzilmalarining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini mintaqalararo baholash imkonini beradi, ammo bu holda ijtimoiy va iqtisodiy samaradorlik mezonlarini aniq belgilash talab etiladi. Ko'rsatkichlarni tanlashdagi xatolar integral ko'rsatkichning boshqa qiymatiga olib kelishi mumkin va uning asosida hech qanday xulosalar chiqarishga imkon bermaydi.

Natijada, ushbu metodning quyidagi kamchiliklari ham mavjud:

- samaradorlik ko'rsatkichlari ularni olish uchun ajratilgan xarajatlar va resurslarni hisobga olmaydi;
- integral ko'rsatkich ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni baholashning aniq mezon chegaralariga ega emas;
- korrelyatsion tahlildan foydalanish ijtimoiy-iqtisodiy hodisa va jarayonlarning reaksiya tezligidagi farqlarni hisobga olmaydi hamda ko'rsatkichlar o'rtasida aniq deterministik munosabatlarning yo'qligini talab qiladi.

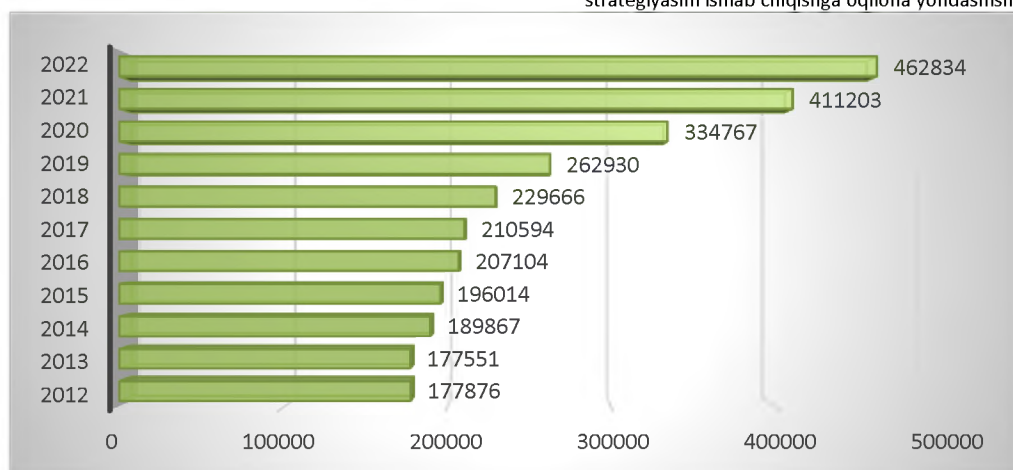
Tahlil va natijalar. Yaqin kelajakda ijtimoiy biznesning o'sishi tendentsiyasi mavjud, chunki u rivojlangan mamlakatlarning strategik rivojlanishining ustuvor yo'nalishi bo'lib, iqtisodiyotni qayta qurish va jamiyatning ijtimoiy muammolarini hal qilishga yordam beradi. Hududlarda ijtimoiy biznes aholi o'rtasida tadbirkorning ijobiy imidjini shakllantirish, bunyodkorlik faolligini va fuqarolik jamiyatining faol pozitsiyasini rag'batlantirish imkonini beradi.

2-rasm. Faoliyatning ustuvor turlarini (lokomotivlarini) aniqlash modeli

Shu munosabat bilan kichik biznesning faoliyat yuritish modeli taklif etilmoqda, uning ajralib turadigan xususiyati kichik biznesning hududning quyi tizimi sifatida uning tarkibiy va dinamik funksiyasi bo'lib, uning ijtimoiy- iqtisodiy rivojlanish jarayonlarini ishga tushiradi (2-rasm).

Ushbu modelni qo'llash hududlar rahbariyatiga hududning ijtimoiy-iqtisodiy tizimida kichik biznesning tarkibiy va dinamik funksiyasini hisobga olish hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish shu bilan bir qatorda uni ham qisqa, ham uzoq muddatda rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishga oqilona yondashish imkonini beradi.

3-rasm.

2012-2022 yillarda faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik (biznes) sub'yektlari soni (dehqon va fermer xo'jaliklarisiz, 1-yanvar holatiga ko'ra birlikda⁵³)

O'zbekiston hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarida kichik biznesning rivojlanish tendensiyalari va mamlakat iqtisodiyotining tendensiyalari zamonaviy hudud tuzilishining ko'plab xususiyatlari bilan uzviy bog'liqdir. Uning fizik-geografik omillari, ko'p asrlik tarixiy merosi,

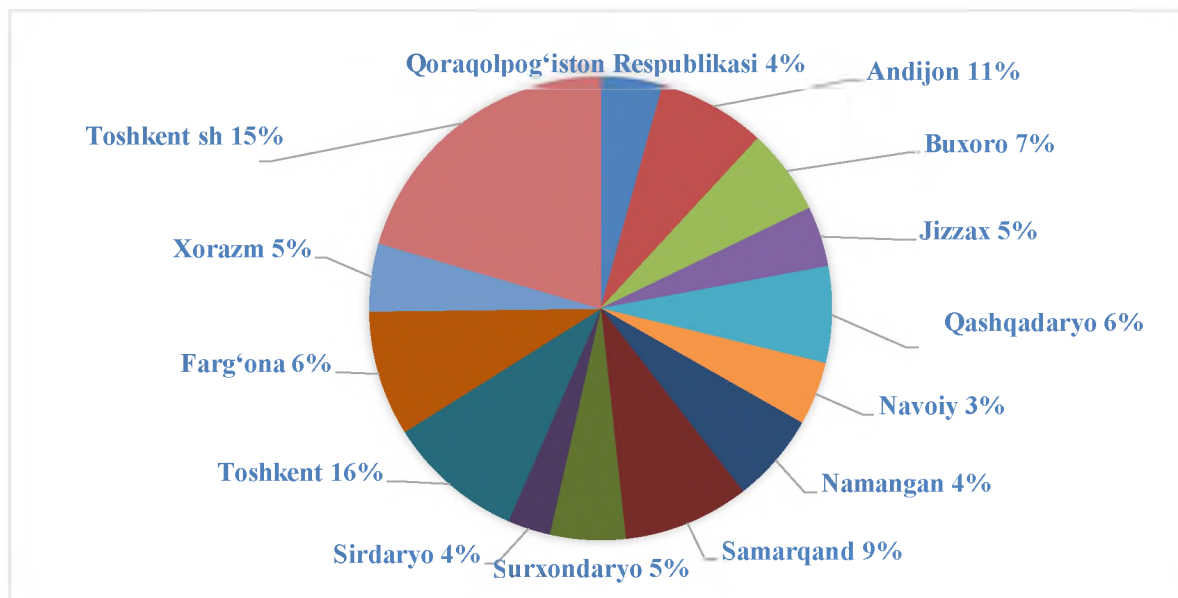
Yevrosiyodagi hududi va periferik mavqei, iqlim sharoiti, aksariyat hududlarda aholi zichligi pastligi, tabiiy resurslarning nomutanosib tarqalishi, aholi va ishlab chiqarish. Bularning barchasi mamlakatning

⁵³ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan

hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarida kichik biznesni rivojlantirish uchun sharoit yaratadi.

O'zbekiston Respublikasida 2022-yil 1-aprel holatiga kichik biznes (tadbirkorlik) sub'yektlarining soni har 1000 aholiga 13,4 birlikni tashkil qildi. Kichik biznes (tadbirkorlik) sub'yektlarining soni har 1000 aholiga hududlar kesimida eng ko'p Toshkent shahrida – 33,6 birlikni,

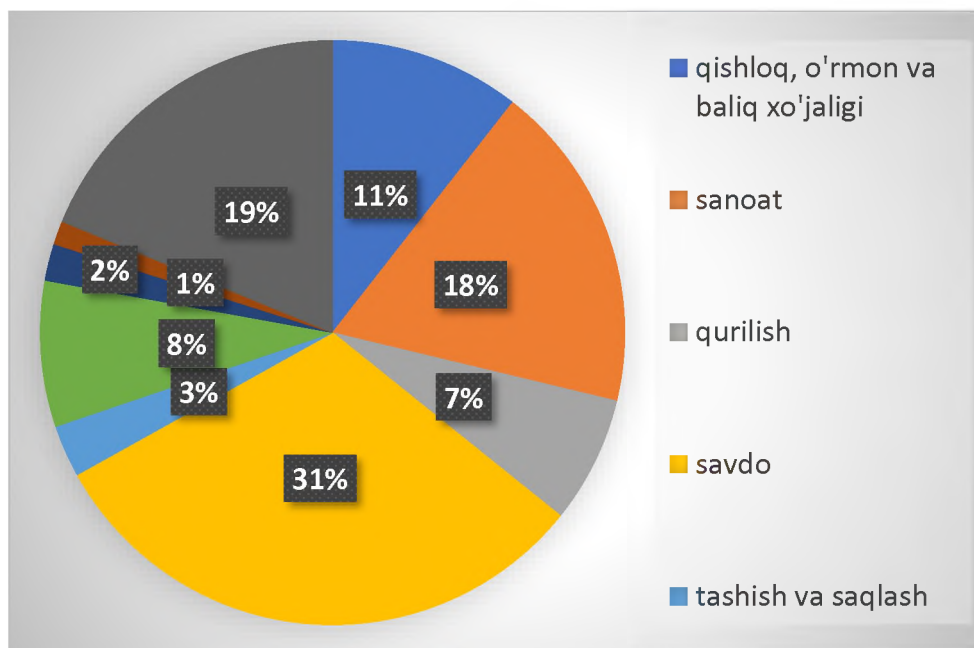
Navoiy viloyatida – 20,3 birlikni va Sirdaryo viloyatida – 16,0 birlikni tashkil qildi⁵⁴. Rasmiy statistika ma'lumotlarga ko'ra, 2012-yildan 2022-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasida va hududlarida faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik (biznes) sub'yektlari sonining o'zgarishi kuzatildi (3,4-rasm).

4-rasm.

2022 yillarda hududlarda faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik (biznes) sub'yektlari (dehqon va fermer xo'jaliklarisiz, 1- yanvar holatiga ko'ra, foizda)

Kichik biznes (tadbirkorlik)ni iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasida o'sib borayotgan kichik korxonalarini qo'llab-quvvatlash va keng jalb qilish hisobiga iqtisodiy o'sishning kata zaxiralari mavjud.

5-rasm.

Iqtisodiyot tarmoqlari kesimida faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik (biznes) sub'yektlari soni (dehqon va fermer xo'jaliklarisiz, 2022- yil 1-yanvar holatiga ko'ra, foiz birlikda)

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, kichik biznes sub'yektlari orasida ulgurji va chakana savdo ustunlik qiladi (5-rasm). O'rta biznes savdo bilan bir qatorda sanoat (ishlab chiqarish)da ham keng namoyon bo'lishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Moliyaviy resurslarning yetishmasligi sharoitida quyidagi asosiy muammolar paydo bo'ladi:

- sotish hajmining qisqarishi (ayniqsa, qurilish sohasida, qurilish materiallari ishlab chiqarish, yuk tashish, nooziq-ovqat tovarlari savdosi) tufayli kapitalning aylanma mablag' larni qisqarishi;

⁵⁴ <https://www.stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiiliklar/22768-kichik-tadbirkorlik-biznes-sub'yektlarining-soni>

- muddati o'tgan kreditorlik qarzlarning ko'payishi;
- to'lovsiz to'lovlar hajmining oshishi;
- kichik biznes mahsulotlariga talabning kamayishi;
- bank resurslaridan foydalanishning qisqarishi (bank talablarining qattiqlashishi tufayli) va boshqalar.

Hozirgi sanksiyalar va cheklovlar sharoitida yangi moliyaviy resurslar va investitsiya imkoniyatlariga kirish sezilarli darajada qisqartirildi.

Bizning fikrimizcha mamlakatimizda kichik biznesni rivojlantirishning asosiy muammolari:

- kichik tadbirkorlik(biznes) sub'yektlarini elektr tarmoqlariga ulashni ta'minlovchi tashkilotlar xizmatlari uchun tariflarning asossiz yuqoriligi;
- ma'muriy hududlarda rivojlanish strategiyasining yo'qligidan iborat bo'lgan ma'muriy to'siqlar yirik chakana sotuvchilarni bozorda mahalliy ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotish shartlarini belgilashga undaydi;
- aholining xarid qobiliyatining pastligi, bu ko'pincha hududda sanoatning yo'qligi va malakali kadrlarning yirik shaharlarga chiqib ketishining natijasidir.

Kichik biznesni rivojlantirish muammolariga ishbilarmonlik aloqalarini o'rnatish muammolari, kichik biznes subyektlarining asosiy vazifalarni birgalikda hal qilishni istamasligi; axborot resurslariga kirishda ularni muvofiqlashtirish muhimligini noto'g'ri tushinish; kichik korxonalar rahbariyati va xodimlarining bozor iqtisodiyoti hamda boshqaruvi masalalari bo'yicha kasbiy mahoratining yetarli darajada emasligi.

Shunday qilib, biznes tuzilmalarining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini baholashning uslubiy yondashuvlarini ko'rib chiqish quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon beradi:

- usullarda samaradorlik ko'rsatkichlarini kompleks baholashdan foydalaniladi;
- tadbirkorlik tuzilmalarining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlarining yagona tizimi mavjud emas;
- ko'rsatkichlarni hududlar bo'yicha statistik ma'lumotlarga moslashtirish va hududlararo tahlillarni o'tkazish muammosi mavjud.

Integral ko'rsatkichlarni hisoblash usullari bir nechta hududlarda rivojlanish dinamikasi haqida to'liq va aniq tasavvur beradi. Biroq, ularni qo'llash samaradorlikni baholashning to'liq va aniq mezonlarini joriy qilishni talab qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari. <https://www.stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo`mita-yangiliklar/22768-kichik-tadbirkorlik-biznes-subyektlarining-soni>
2. Абдукаримов И.Т., Тен Н.В. Эффективность и финансовые результаты хозяйственной деятельности предприятия: критерии и показатели, их характеризующие, методика оценки и анализа // Социально-экономические явления и процессы. 2011. №5-6. С. 11-21.
3. Савицкая Г.В. Анализ эффективности деятельности предприятия: Методологические аспекты. М.:ООО«Новое знание», 2003. 159 с.
4. Юванен Е.И. Оценка социально-экономической эффективности внутреннего туризма в регионе // Вестник ТГЭУ. 2006. № 3. С. 26-33.
5. Tojiyeva, M. M. Q., & Abdullayev, A. A. U. (2021). The use of modern technologies in statistical data collection. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(12), 250-254.
6. Nusratovich, S. K. (2022). Analysis of Dynamics of Development of Services in Uzbekistan. *Eurasian Scientific Herald*, 6, 6-12.
7. Nusratovich, S. K., & Muhammadyusuf, R. (2022). THE ROLE OF SMALL BUSINESS IN REDUCING POVERTY. *Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences*, 2(2), 269-273.
8. Tajiyeva M.M. (2022) SOCIO-ECONOMIC SYSTEM OF SMALL BUSINESS THEORETICAL VIEWS OF SCIENTISTS IN DEVELOPMENT. *A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 55-59.
9. Tojiyeva M.M. (2022) Худудий иқтисодийни ривожлантиришда кичик бизнеснинг аҳамияти, 3rd German Conference-2022, A CONFERENCE FOR THE FUTURE GRADUATES AND EDUCATORS. Berlin, Germany July 30th
10. Кичик бизнесни ривожлантириш самарадорлигини баҳолашнинг ўзига хос хусусиятлари, International Conference on Developments in Education Hosted from Bursa, Turkey. July 15th 2022.

**QO'QON UNIVERSITETI
XABARNOMASI**

**KOKAND UNIVERSITY
HERALD**

**ВЕСТНИК КОКАНДСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

5 / 2022

ISBN: 2181-1695

Bosishga ruxsat etildi 2022-yil 28-dekabr.
Qog'oz bichimi 60x84 1/8 «Libre Franklin, Montserrat»
garniturasida. Shartli bosma tabog'i 8. Adadi 20 nusxa.
Buyurtma rakami № . Baxosi shartnoma asosida.
"Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi"

bosmaxonasida
chop etildi.

